

Od asketa-sufija Mezopotamije do sufija Horasana (2)*

Zahra Taheri

U životu sam vidio samo jednu ženu i jednog muškarca. Ta je žena bila Fatima Nišaburijka. Nije bilo mekama o kojem sam joj govorio a da ga ona nije bjelodano gledala.

(Bajeziid Bistami)

Sažetak

Rabija Adevijja je uspostavila graničnu crtu između dva perioda tesavvufa i asketizam zamijenila ljubavlju. Vjerovanje u izravnu vezu između Stvoritelja i čovjeka učinilo ju je 'prvakinjom' naizgled heretičkog govora kasnijih perioda tesavvufa. U periodu koji je uslijedio nakon Rabije Horasana je postao kolijevkom iransko-islamskog tesavvufa i gnoze, a na tom poprištu obrele su se i žene Horasana, prije svih 'Nišaburijke'. Sulemi bilježi imena preko trideset ženā Horasana koje su pripadale skupini 'fitjana' i odlikovale su se kerametima. Među istaknutim ženama-sufijama ovog doba u Nišaburu spominju se Fatima Nišaburijka, Um Ali, Um Abdullah, supruža Abdullaha Sadžzija jednog od horasanskih šejhova; Aiša,

* Tekst preuzet iz časopisa "Ketāb-e māh-e adabiyāt va falsafe". U ovom broju donosimo drugi nastavak.

supruga Ebu Hafsa Nišaburija; Aiša Nišaburijka, kćerka Ebu Osmana Hajrija i Um Ahmed – njena unuka; Um Husejn, kćerka Ahmeda ibn Hamdana; Um Kulsum, Aziza Herevi, Um Ali, kćerka Abdullaha Hamšaza; Avne Nišaburi, Umet al-Aziz, Sarira Šarkije.

Drugi period: žene-sufije

Nema preciznih i pouzdanih informacija o životu Rabije Adevijje. U predajama o njoj spominju se susreti i razgovori sa Hasanom Basrijem ali uzme li se u obzir godina Basrijeve smrti ove predaje nemaju povijesno utemeljenje. Rabijine izreke ili riječi koje su joj se pripisivale prenosile su se s koljena na koljeno nekoliko stoljeća poslije nje. Ove usmene predaje su temelj i Attarovog nadahnutog i rimovanom prozom prožetog kazivanja o Rabiji Adevijji u *Tezkiri evlija*. Na temelju Sulemijeve *Tezkire* koja se smatra najstarijim izvorom koji govori o Rabiji njeni savremenici su bili Sufijan Sevri i Salih Mar'i. I Sulemi kada govori o Rabiji uglavnom se poziva na predaje Sufijana Sevrija.¹

Prema Sulemiju neki su smatrali da je Rabija bila nearapkinja i nemuslimanka², a neki su ukazujući da su Ebu Esma Ataki³ i Ebu Leis Ataki bili iz Merva zastupali stajalište da je Rabija nedvojbeno bila iranskog porijekla, napose što i Sulemi i Ibn Džuzi govore o njenoj trošnoj kućici sagrađenoj od trske iz pokrajine Fars⁴ koja joj je vjerovatno ostala od predaka.

Također, njenu indiferentnost prema Ka'bi te pažnju spram Boga Ka'be neki su smatrali specifikumom iranskih sufija kakav je bio i Bajezid Bistami.⁵ Abdurahman Badavi smatra da je u početku Rabijina indiferentnost prema Ka'bi plod razlučivanja Ka'be na materijalni i duhovni aspekt te da je zanemarila oba značenja te da više nikakvu pažnju nije pridavala Ka'bi. Ovo uvjerenje je bilo bez presedana u Rabijinom vremenu i okruženju i tek će se kasnije ovo uvjerenje reflektirati i u Halladževom naučavanju što će se, zapravo, pokazati kao „jedan od

¹ *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedât al-sūfiyât*, str. 27–31.

² Cornell, str. 60.

³ Badavī, str. 9.

⁴ Ibid, str. 5, 41; *Sefat al-safve*, str. 277.

⁵ Nourbaxš, str. 25.

vidljivih razloga njegove 'hereze' i na koncu skončavanja na vješalima.⁶

Premda su u povijesti tesavvufa Rabijine riječi i njena ljubavna poezija posvećena Bogu bili predmetom komentara velikog broja sufija kao što su Ebu Bekr Kalabazi, Ebu Talib Mekki, Ebu Hamid Gazali⁷ ali niti jedan od ovih sufija nije zabilježio ništa o njenom životu i najdetaljnije podatke je dao Attar u *Tezkiri evlija*. Attar bilježi da je Rabija potjecala iz jako siromašne porodice koja nije imala ni komad platna da je umota kada je došla na svijet te da je u mladosti odvedena u roblje. Oprečne predaje da je odvedena u roblje ili da je bila plesačica otežavaju bilo kakva relevantna saznanja o njoj. Badavi nimalo ne dvoji o tome da je Rabija bila plesačica i to obrazlaže činjenicom da ako Rabija nije u jednom periodu života ogreznula u grijehu i ljubavi za ovosvjetovnim uživanjima ne bi mogla dosegnuti tako visok stupanj vjerovanja i ljubavi.⁸

U svojoj *Tezkiri evlija* Attar je prenosilac mitova koje su tokom četiri stoljeća o ovoj ženi 'iskonstruisali' sufije i u svojoj mesneviji *Ilahinama* posvećuje joj veliku pažnju. Rabija je suzdržljiva čedna žena prožeta tugom i strahom od Boga koja čvrsto vjeruje u dovu, a njene riječi o ljubavi prema Bogu učinile su je 'izvorištem gnostičke zanesenosti'. Predaje o životu Rabije Adevijje isprepletene su sa životom Rabije ili Raje'e Sirijke (preminula 235/850), supruge Ahmed ibn Ebi Havarija, da je veoma teško razlučiti o kojoj se Rabiji radi.⁹ Ono u čemu se slažu svi istraživači islamskog tesavvufa kada je o Rabiji riječ jeste da njeno prisustvo označava crtu razgraničenja između perioda asketizma i straha i perioda ljubavne zanesenosti.

Rabijina poezija i njene riječi su ostale zabilježene u sufijskim predajama. Ono što Rabiju razdvaja od njenih sufijskih savremenika-asketa jeste što je ona otišla korak dalje i nadišla ograničenja vjerozakonskih naučavanja. Rabija je iza sebe ostavila strah od džehennema i nadu u Džennet ne temeljeći svoju relaciju s Bogom na nagradi. Njene su riječi:

⁶ Badavī, str. 47.

⁷ Pournāmdāriyān, str. 31–33.

⁸ Ibid, str. 20–21.

⁹ Životopis Rabije isprepleten je sa životopisima Muaze Adevijje i Rabije bint Ismail (supruge Ahmeda ibn Ebi Havarija). To se naročito odnosi na mjesto gdje je ukopana. Mnogi smatraju da je to Basra dok neki izvori navode u blizini Ka'be gdje je, zapravo, ukopana Rabija bint Ismail (Sirijka). Vidjeti: Badavī, str. 52–59.

„Bože moj! Ako Te obožavam iz straha od Džehennema spali me u njemu. Ako Te obožavam polažući nadu u Džennet uskrati mi ga. Ali ako Te obožavam zbog tebe ne uskraćuj mi Tvoju vječnu ljepotu.“¹⁰

I upravo vjerovanje u neposrednu vezu između Stvoritelja i stvorenoga učinilo ju je ‘prvakinjom’ naizgled heretičkog govora kasnijih perioda tesavvufa.

Na temelju Attarove *Tezkire evlija* Rabija je prvi gnostik u povijesti islamskog tesavvufa koja je u relaciji čovjek – Bog iskoračila izvan okvira vjerozakonskih ograničenja i koja je svoju relaciju s Bogom gradila izravno i bez posrednika. U toj relaciji nije bilo mjesta ni za ljubav prema Poslaniku kojega je prema Sulemiju nazivala ‘stvorenjem’, a prema Attaru ‘drugim’ (*ġeir*) niti je bilo poprišta za neprijateljstvo sa šejtanom. Prenosi se da su je pitali: „Voliš li Veličanstvenog?“ „Volim.“, odvrtila je. Potom su pitali: „Ratuješ li sa šejtanom?“ „Ne.“ „Zašto?“, pitali su. „U silnoj ljubavi za Milostivog nemam vremena za neprijateljstvo sa šejtanom.“¹¹

U prvom periodu tesavvufa Basra i Sirija su bili centri ženā-asketa islama. Ali u periodu koji je uslijedio nakon Rabije, Horasan je postao kolijevkom iransko-islamskog tesavvufa i gnoze a na tom poprištu obrele su se i žene Horasana, prije svih ‘Nišaburijke’. Bajezid Bistami koji je pripadao pravcu ‘opijenosti’ (*sokr*) bio je jedinstven primjer horasanskog tesavvufa. Nakon dva stoljeća otpora i ustanaka nekad protiv prihvatanja islama, a nekad protiv hilafeta¹², na početku III st. po H., Horasan je postao jedan od velikih centara islamske civilizacije. U ovom periodu koji su nazivali „dobom slobode mišljenja i vjerovanja raznih skupina, odsustva fanatizma prinčeva [...], period vrhunca islamske civilizacije u Iranu i dobom pojave različite znanstveno-filozofske misli“¹³ Horasan je svjedočio prisustvu ženā na poprištu tesavvufa. Premda cijela islamska povijest diljem islamske teritorije bilježi silsile anonimnih ženā mudžtehida, ravija, učenjaka ali Sulemi u *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt* bilježi predaje o ženama gnosticima i sufijama koje su se svojim duhovnim iskustvima svrstale u prvakinje sufizma svog vremena. Među njima je znatan broj žena iz Horasana.

¹⁰ *Tazkerat al-ouliyā*, baxš-e dovvom, str. 76.

¹¹ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 29; *Tazkerat al-ouliyā*, baxš-e avval, str. 71.

¹² Daniel, str. 43.

¹³ Safā, str. 218.

Nemali je broj ženā ovog perioda koje su živjele u Basri, Bagdadu, Siriji i Egiptu. Neke od njih su: Aziza iz Bagdada, Fatima Sirijka, Abda i Amna, sestre Ebu Sulejmana Daranija, Fatima Um al-Jemn, supruga Ebu Ali Rudbarija, Fatima Džavirija, Um Harun iz Damaska, Rabija bint Ismail, supruga Ahmeda ibn Ebi Havarija. Ali Basra i Sirija koje su bile centri pobožnih ženā-asketa ustupile su svoje mjesto Horasanu koji je postao žilom kucavicom tesavvufa na islamskim prostorima. Sulemi bilježi imena preko trideset ženā Horasana koje su pripadale skupini 'fitjana' i odlikovale su se kerametima.

Nužno je naglasiti da se ne mogu sve žene čija imena bilježe sufijske tezkire smatrati sufijama. Neke od njih su skrušene žene posvećene vjerovanju i ibadetu koje pripadaju skupini žena-asketa prvog perioda. U ovom periodu kada je tesavvuf stasao i kada govorimo o duhovnim iskustvima izravnih osvjedočenja i otkrovenja uglavnom nailazimo na imena ženā koje su smatrane sufijama i gnosticima, a ponekad ih nazivaju i evlijama. Izrazi koje je Sulemi do tada upotrebljavao govoreći o ženama kao što su 'pobožnjakinje', 'trudbenice' (*moğāhedāt*) ustupili su mjesto terminima, kao 'žene-sufije', 'žene-gnosticima', 'pripadnice fitjana', 'posjednice hala' pa čak i 'teologinje duhovnog uznesenja' kako bi što bolje objasnio njihov stupanj.

Izreke ženā sufija iz ovog perioda su pod melametijskim utjecajem i sadrže obilježja naučavanja škole 'futuvveta'.

Tesavvuf 'futuvveta' premda vuče korijene iz dva različita misaona toka ali zajedničko im je princip istinitosti (*exlās*) u praksi i izbjegavanje licemjerja. U procesu formiranja melametijskog tarikata u Horasanu u ovaj tarikat su se malo pomalo inkorporirali viteška tradicija i naučavanja te je tako futuvvet postao segmentom tesavvufskih principa.¹⁴ I nekoliko desetljeća nakon Rabije koja je u Basri govorila o ljubavi prema Bogu žene-sufije Horasana govoreći o svojim duhovnim iskustvima poučavale su principima istinitosti, plemenitosti, iskrenosti, duhovnih pregnuća.

Među ženama ovog doba koje su pripadale sufijским skupinama bila je i Fatima Nišaburijka (223/838). Njeno razumijevanje i tumačenje Kur'ana bilo je predmetom divljenja sufijских velikana onog doba i prema riječima Sulemija: „U ono doba nije bilo žene slične njoj.“ Obavila je

¹⁴ *Čestežu dar tasavvuf-e Īrān*, str. 353–397; *Arzaš-e mīras-e sūfiye*, str. 169–171; *Logatnāme Dahxodā*, Tehrān, 1377/1998, ğeld-e II, str. 16974.

hadždž. U svojoj spoznaji Boga dosegla je takav stupanj da je Bajezid Bistami za nju kazao: „U životu sam vidio samo jednu ženu i jednog muškarca. Ta je žena bila Fatima Nišaburijka. Nije bilo mekama o kojem sam joj govorio a da ga ona nije bjelodano gledala.“ Sulemi prenosi da je Fatima nešto poslala Zun-Nunu Misriju a ovaj to nije prihvatio uz obrazloženje: „Primiti bilo šta od ženā je jadro i prezreno.“ Na to mu je Fatima odgovorila: „Nema prezrenijeg sufije na dunjaluku od onoga koji traži razloge.“ Također se prenosi od Zun-Nuna da se jednom susreo sa Fatimom Nišaburijkom kod Ka'be i da je tražio da ga posavjetuje te da mu je ona preporučila borbu sa neftom i iskrenost u govoru i ponašanju.

Fatimina duhovna iskustva su 'primorala' dva sufijska velikana Bajezida Bistamija i Zun-Nun Misrija da joj izreknu pohvalu. Zun-Nun je otišao tako daleko da ju je nazvao 'evlijom' i svojom 'učiteljicom'. O njoj je kazao: „Osoba najvećeg duhovnog stupnja koju sam upoznao u životu bila je jedna žena. Sreo sam je u Mekki. Zvala se Fatima iz Nišabura. Njeno razumijevanje Kur'ana je bilo zapanjujuće. [...] Ona je evlija božiji i moja učiteljica.“¹⁵

Još jedna znamenita žena-sufija iz Horasana je bila Um Ali, supruga Ahmeda Hazrevija.

U *Tezkiri evlija* Attar bilježi njeno ime kao Fatima, dok Sulemi navodi da se zvala Um Ali. Attar smatra da je ona kao i Ibrahim Edhem vodila porijeklo iz vladarske loze Belha. Premda je u kasnijim epohama tesavvufa bilo uobičajeno da porodica iz počasti svoju kćerku uda za šejha, ali na temelju izvora ove epohe Fatima je bila prva žena koja je sebi odabrala muža i ustrajala u svojoj odluci. Attar bilježi: „Bila je jedna od kćerki vladara Belha. Učinila je tevbu i po jednoj osobi je poručila Ahmedu [Hazreviju] doći mome ocu i zaprosi me. Ahmed je nije poslušao. Ponovo je poslala drugu osobu kod njega.“¹⁶

Nakon što se udala za Ahmeda Hazrevija ova je žena svu svoju imovinu poklonila sufijama i podržavala je muža u njegovom sufijском radu. Prisustvovala je i medžlisima Bajezida Bistamija.

Riječi koje je Bajezid izrekao o njoj pokazuju da su je sufije cijenili i uvažavali. Um Ali bi otkrivala lice na Bajezidovim medžlisima i bez zadržke bi razgovarala s njim.

¹⁵ *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt*, str. 61–63; *Sefat al-safve*, str. 101.

¹⁶ *Tazkerat al-ouliyā*, baxš-e avval, str. 257.

„Ahmed je namjeravao posjetiti Bajezida. I Fatima je krenula s njim. Kada su došli kod Bajezida Fatima je podigla veo s lica i razgovarala s njim. Ahmed se sav promijenio ... ‘Kakva je to sloboda prema Bajezidu, Fatima?’, upita je. ‘Ti si mahrem moje prirode (tjelesne – op. prev.), a Bajezid je mahrem moga puta. S tobom zadovoljim tjelesne prohtjeve a s njim stižem do Boga’, odvrtila je.“¹⁷

Žene-sufije Horasana ove epohe govorile su o svojoj duhovnoj stazi, o spoznaji i čišćenju duše, zanesenosti, srčanom motrenju, strpljivosti i iskrenosti, zbilji spoznaje, vezi između Stvoritelja i stvorenoga što je pokazatelj da su poznavale sufijska naučavanja i stupnjeve *sejri suluka*. Bajezid Bistami kojeg su zvali ‘Sultan gnostika’ i koji je dosegnuo takav duhovni stupanj da je kritikovao duhovna iskustva sufija-savremenika smatrajući da su lišena gnostičkog naboja¹⁸ Um Ali je smatrao ‘sufijskim obrascem’ futuuveta i duhovnih pregnuća. O njoj je kazao: „Ko god prakticira tesavvuf treba ulagati onu duhovnu snagu kao Um Ali, supruga Ahmeda Hazrevija, ili se barem truditi da je u tome dostigne.“¹⁹ A kada je Ahmed Hazrevi, poznati horasanski šejh, zamolio Bajezida da ga posavjetuje on mu je kazao: „Pouči se duhovnom viteštvu od svoje žene.“²⁰

Ebu Hafs Nišaburi kada je upoznao Um Ali i njeno razmišljanje kazao je: „Uvijek sam ono što žene govore smatrao pokuđenim sve dok nisam upoznao Um Ali, suprugu Ahmeda Hazrevija. Tada sam razumio da Bog Uzvišeni polaže Svoju spoznaju ondje gdje On hoće.“ Um Ali je vjerovala da je ljubav Boga prema čovjeku toliko snažna da kada ga zove na činjenje dobra i na blagost, a on to odbije onda mu Bog pošalje nevolje da bi se sjetio Boga. Zabilježene su predaje u kojima se kaže da su kod Um Ali dolazile žene kako bi ih ona poučavala prakticiranju *sejri suluka*. Tako se u jednoj od predaja kaže da joj je došla žena iz Belha

¹⁷ Ibid, str. 257–258.

¹⁸ U *Tezkiri evlija* je zabilježeno: „Kada je Bajezid upitao Ahmeda Hazrevija za razlog njegovog lutanja svijetom on mu je kazao: ‘Kad voda ne teče postane ustajala.’ Bajezid mu reče: ‘A što ne postaneš more čija voda nikada ne može biti ustajala!’“ I također kada je Jahja Mu’az napisao Bajezidu: „Šta bi kazao o onome ko je iskapio vrč ‘pića’ i opio se od ezela do ebeda?“ Bajezid je odgovorio: „Ne znam ništa o tome. Ali znam da je ovdje čovjek koji noću-danju pije iz ezelsko-ebedskog mora i vapi ‘ima li još’ (aluzija na Kur’an, *Qāf*: 30 – op. prev.); (baxš-e avval, str. 136, 141).

¹⁹ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 76; *Nafahāt al-ons*, str. 622.

²⁰ *Ğosteġu dar tasavvuf-e Īrān*, str. 40.

i rekla: „Došla sam da bih se kroz služenje tebi približila Bogu.“ A Um Ali je upitala: „A zašto se kroz služenje Bogu ne približiš meni?“²¹

Fatima, supruga Hamiduna Kassara (preminuo 271/885), još je jedna u silsili horasanskih ženā-sufija koju Sulemi naziva ‘dama hala’ i ‘prvakinja sudbine’. Od nje se prenose riječi o sufijskom kodeksu ponašanja i spoznaji duše. Fatima je smatrala da distanciranje od dunjaluka osigurava zdravlje i spokoj srca, odnosno da oslanjanje na stvorenja izaziva njegovu ruiniranost. Govorila je: „Onaj ko poznaje svoju dušu posvećuje se samo i jedino robovanju i ne iskazuje poštovanje nikome i ničemu osim Prijatelju.“ Smatrala je da je uman čovjek onaj koji ti dok sjediš s njim oživljava srce. O sufijskoj etici je kazala: „Sufija je onaj koji kada mu se neko obrati, prihvati ga, a ako se taj udalji od njega ne zaboravlja ga. Ako se neko druži s njim podučava ga lijepoj čudi a ako ga ostavi ne insistira na druženju.“²²

Fahrija, supruga Ebu Amra ibn Nudžejda (preminuo 365/976) – Sulemijevog djeda – također je žena-sufija koja je u horasanskim sufijskim krugovima svog doba bila poštovana, a Ebu Ali Sakafi (preminuo 328/941) „koji je bio imam u Nišaburu“²³ pohvalno je govorio o njenom znanju. Ebu Amr ibn Nudžejd o njoj je rekao: „Korist koju sam imao od razgovora sa Fahrijom ne zaostaje ni u čemu od koristi koju su mi donijeli razgovori sa Ebu Osmanom Hajrijem (preminuo 298/911).²⁴ Ove riječi Ebu Amra ibn Nudžejda koji je bio ‘prvak vremena i nišaburski Učitelj’²⁵ posredstvom kojeg se raširio tarikat u Nišaburu²⁶ dovoljan su pokazatelj Fahrijinog visokog duhovnog stupnja i poštovanja kojeg je uživala u sufijskim krugovima.

Među istaknutim ženama-sufijama ovog doba u Nišaburu spominju se i Um Abdullah, supruga Abdullaha Sadžzija (preminuo 271/885) jednoga od horasanskih šejhova; Aiša, supruga Ebu Hafsa Nišaburija; Aiša Nišaburijka (preminula 346/958), kćerka Ebu Osmana Hajrija i Um Ahmed – njena unuka; Um Husejn, kćerka Ahmeda ibn Hamdana; Um Kulsum, Aziza Herevi, Um Ali, kćerka Abdullaha Hamšaza; Avne

²¹ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 76–77; *Nafahāt al-ons*, str. 622.

²² *Ibid*, str. 95.

²³ *Nafahāt al-ons*, str. 203.

²⁴ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 80–81.

²⁵ *Nafahāt al-ons*, str. 86.

²⁶ *Tabaqāt-e sūfiye*, str. 170.

Nišaburi, Umet al-Aziz, Sarira Šarkijje. Ostalo je zabilježeno da je Um Abdullah rekla: „Život je kada upoznaš nekoga ko će tvoje srce otvoriti za susret s Bogom; ko će ti biti vodič ka Bogu i odvrćati te od dunjaluka i njegovih stanovnika.“²⁷

Aiša Nišaburijka istaknuta žena-sufija iz Horasana koja je u tari-katu bila ‘učenica’ svoga oca Ebu Osmana Hajrija. Aiša je vjerovala da: „Ako neko omalovaži robovanje on ne može spoznati svoga Gospodara istinskom spoznajom. Onaj ko voli Stvoritelja on i Njegovo stvorenje smatra vrijednim poštovanja.“ Svojoj kćerki Um Ahmed je oporučila: „Nemoj da ti srce razveseljava ono što će nestati i nemoj žaliti ni za čim prolaznim. Svojim Stvoriteljem obraduj srce a žali za uzdarjem koje ti je uskratilo.“²⁸ Aišina kćerka, Um Ahmed, jedna je od prvakinja tesavvufa čija duhovna pregnuća i lijepu čud hvali Sulemi. Ona je smatrala da nedostatke svoje duše može uočiti onaj ko se očistio od mahana a onaj ko je zadovoljan samim sobom i ko se ne suprotstavi duši Bog će ga ostaviti u zabludi. Prenosi se da je Um Ahmed kazala: „Znanje je život za čovjeka a djelo je njegovo oruđe. Pamet je njegov ukras a spoznaja njegova svjetlost i vid.“²⁹

Um Husejn, kćerka Ahmeda ibn Hamdana (preminuo 311/924), jedna je od horasanskih sufija čije riječi podsjećaju na melametijska naučavanja. Stoga što se njen otac družio sa Ebu Hafsom Nišaburijem i Ebu Osmanom Hajrijem, istaknutim sufijskim šejhovima Horasana melametijskog svjetopogleda, i nazoni Um Husejn su bili pod utjecajem naučavanja ovih šejhova u čijoj je halki bio njen otac. Ona je smatrala da je Bog Džennet namijenio vjernicima a njihovo srce je učinio mjestom Njegovog nadzora. Pa vjernici, dakle, ne trebaju svoju dušu ‘prodavati’ za ovosvjetovna dobra. Trebaju se truditi da svoje srce koje je mjesto Božijeg nadzora očiste od svega što izaziva Njegovo nezadovoljstvo. Ona je kazala: „Sufija treba zemlju učiniti svojom prostirkom a glad svojom hranom; u tugovanju vidjeti svoju radost a u odbačenosti prihvatanje; čast svoju vidjeti u uniženosti.“³⁰

Aiša iz Merva je još jedna od žena koje su prakticirale kodeks duhovnog viteštva. Njen suprug Ahmed ibn Sari (preminuo 352/964) bio

²⁷ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 92.

²⁸ *Ibid*, str. 85.

²⁹ *Ibid*, str. 102.

³⁰ *Ibid*, str. 113.

je muhaddis nastanjen u Kufi dočim je Aiša živjela u kući Ebu Osmana Hajrija u Nišaburu. Smiraj i zadovoljstvo je tražila u slijeđenju i druženju sa sufijama fiteškog kodeksa (*fetyān*). Govorila je: „Kad god neko od ‘fitjana’ poželi da mi dođe njegov nijet poput svjetlosti obasjava mi nutrinu dok se on ne pojavi na vratima. Ako ga primim onako kako dolikuje ta svjetlost jednako sija u meni ali ako moje gostoprimstvo bude manjkavo svjetlost se ugasi.“ Ona je, također, kazala: „Nijedan mi zalogaj nije bio ‘sladak’ osim u prisustvu nekog sufije ili u stanju osvjedočenja o njemu.“ Aiša je vjerovala da je um gnostikov ogledalo njegovog srca; duh gnostikov ogledalo njegovog uma a tajna gnostikova ogledalo njegovog duha. Allahovu uputu je smatrala refleksijom ovoga ogledala a gnostikov srčani vid mjerilom razlučivanja pogrešnog od ispravnog.³¹

Fatima, kćerka Ahmeda ibn Hanija, jedna je od žena koja je prisustvovala medžlisima Ebu Osmana Hajrija. Ona je bila jedna od bogatijih žena Nišabura koja je bogatstvo potrošila na stazi tesavvufa. Ebu Osman o njoj je kazao: „Fatimino darivanje na stazi tesavvufa je darivanje ‘duhovne vitezice’ koja u zamjenu ne traži nikakvu nagradu ni na ovom ni na onom svijetu.“ Na temelju predaja koje je zabilježio Sulemi Fatima je u sejrī suluku bila učenica Ebu Osmana Hajrija. Zabilježeno je da je kazala: „Dunjaluk je zamka za one bez pameti. U njegovu zamku upada onaj bez pameti i upute.“³²

Još jedna žena-sufija iz ovog perioda je Fatima, kćerka Džafafije, iz Nišabura koja je bila savremenica Ebu Abbasa Dinverija (preminuo 340/952). Vjerovala je da nema većeg beznađa od toga da čovjek pomaže svoga neprijatelja a da prijatelja smatra neprijateljem. Govorila je: „Beznađe nas ljudi počinje se jasno očitovati kada počnemo slijediti nefs i šejtana koji su naši neprijatelji i koje uz to potpomažemo i okrenemo se od Kur’ana i sunneta koji su put našega spasa.“ Sulemi bilježi kako je jednom Ebu Abbas Dinveri govorio o ‘bliskosti’ (ons). Fatima mu je kazala: „Kako lijepo govoriš o bliskosti a sam ne znaš šta je to. Da si iskusio ili osvjedočio se u ono o čemu tako lijepo pričaš zanijemio bi.“³³ Cornellova smatra da je ovaj događaj s Fatimom bio razlogom

³¹ Ibid, str. 90.

³² Ibid, str. 91.

³³ Ibid, str. 82. Posljednji dio Fatiminih riječi nije zabilježen u redakturi Tannahija, a Cornell ga je dodala u svome djelu *Early Sufi Women* na temelju rukopisnog originala, str. 181.

brzog Dinverijeovog preseljenja u Samarkand.³⁴ U djelu *Tabaqāt-e sūfiye* Sulemi ne govori ništa o razlozima Dinverijeovog preseljenja u Samarkand. Jedino prenosi da je Dinveri kada ga je neko upitao o razlozima preseljenja u Samarkand Nišabur nazvao ‘kućom uniženosti’ a Samarkand ‘kućom ugleda’.³⁵

Aiša Mervezi, supruga Abdul-Vahida Sejjarija (preminuo 375/986), potjecala je iz poznate sufijske porodice Merva Ebul-Abbas Kasemi Sejjarija (preminuo 342/954). Živjela je u Nišaburu kad i Sulemi. Bila je jedna od bogatih žena Horasana koja je na stazi tarikata potrošila više od 5000 dinara imetka. Aiša je bila – kako bismo danas kazali – intelektualka svog vremena i mudžtehid. O njoj Sulemi bilježi: „U njeno doba nije bilo nikoga ljepšeg hala od njenog niti ikoga plemenitijeg na stazi tesavvufa.“ Aiša Mervezi je smatrala da ko god nije iskusio ‘fakr’ vrline ‘duhovnog siromaštva’ neće mu se objelodaniti. Kada su joj rekli da neko nije primio dar od nje jer je smatrao da je uzimanje bilo čega od žene obilježje uniženosti i prezrenosti odvrtila je: „Onaj ko u zamjenu za ‘robovanje’ traži čast i ugled objelodanio je vlastitu samoljubivost.“³⁶

Um Kulsum poznata kao ‘tetka’ družila se sa Ebu Alijem Sakafijem i Abdullahom Menazilom (preminuo 329/941). Ebu Kasim Nasr Abadi (preminuo 367/) izuzetno ju je poštovao i uvažavao. Um Husejn Karšije pripovijeda kako se jednom skupa sa Um Kulsum zaputila u planinu. Um Kulsum nije željela ostati u planini i rekla je da se boji kako će je posmatranje Božije moći odvratiti od motrenja ‘Posjednika’ moći. Ona je također kazala: „Duhovna ekstaza (*vağd*) ne može se opisati riječima jer je to Božija tajna u srcu Njegovog roba. Ako Bog želi da objelodani ovu tajnu objelodanit će je a ako želi da je sakrije sakrit će je. Ako se neko pretvara da je u stanju duhovne ekstaze njegova će se izvještačenost pokazati.“³⁷

Aziza Herevi, ‘posjednica hala’, bila je Sulemijeva savremenica. U Heratu se družila s Abdurahmanom ibn Šehranom. Iz Herata je došla u Nišabur gdje je i ostala. Tu je i ukopana. Aziza je smatrala da askete iz nužde traže društvo vladara a vladari zato što im je potrebno društvo gnostika sjede s njima. Ona je kazala da Bog stvara ljude, daje

³⁴ Cornell, str. 180.

³⁵ *Tabaqāt-e sūfiye*, str. 475.

³⁶ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 124.

³⁷ *Ibid*, str. 114.

im opskrbu, usmrćuje ih a potom opet oživljava. Kao što niko ne može produžiti nećiji život tako isto niko ne može oduzeti opskrbu nekome. Um Husejn Karšije prenosi da je Aziza kazala: „Ljudi bliski Bogu sa svoga uzvišenog stupnja gledaju ostale ljude zato im ne pridaju preveliku pažnju.“³⁸

Um Ali, kćerka Abdullaha ibn Hamšaza (preminuo 388/999) velikog nišaburskog alima, istaknuta je žena-sufija ovog perioda. Bila je savremenica Ebul-Kasima Nasr Abadija. Održavala je kontakte sa šejhovima svog vremena među kojima je bila veoma uvažavana i cijenjena. Um Ali Hamšaz smatrala je ‘robovanje’ temeljem spoznaje. Vjerovala je da je onaj ko je spoznao suštinu ‘robovanja’ utro sebi put do spoznaje suštine ‘gospodarstvenosti’ (*robūbiyyat*). Od nje se prenosi da je kazala: „Pojavnosti stvaranja su razlozi čovjekove odvojenosti od njegovog Stvoritelja.“³⁹

Serira Šarkija žena uzvišenog duhovnog stanja iz Nišabura bila je savremenica Ebu Bekra Farsija (preminuo 340/952). Serira je smatrala da se sva saznanja na koncu svode na: znanje o ‘gospodarstvenosti’ i znanje o ‘robovanju’. Na koncu iščezava i ‘robovanje’ i ostaje samo ‘gospodarstvenost’. Od Um Husejn Karšije se prenosi da je Serira kazala: „Glavni razlog negiranja jeste manjkavost percepcije.“ Smatrala je da nedaće i blagodat potječu iz istog izvora i govorila bi: „U teškim nevoljama se prepoznaju iskreni jer čovjekova iskrenost se pokazuje kroz njegovu čvrstinu u nevoljama.“⁴⁰

Karšija Nisvija je još jedna žena u sufijskoj silsili Nišabura o kojoj govori Sulemi. Sulemi je spominje pod dva imena: Um Husejn Karšija i Karšija Nisvija i za nju kaže da je bila prvakinja u ‘znanju i stanju’ i da je svu svoju imovinu potrošila na sufijskoj stazi. Njeno ime među istaknutim obrazovanim ženama Nišabura u djelu *Tārīx-e Baǧdād* bilježi i Hatib Bagdadi. Spominje da je ona 396/1006 doputovala u Bagdad u kojem je provela neko vrijeme i da je naišla na dobar prijem kod bagdadske uleme.⁴¹

³⁸ Ibid, str. 115.

³⁹ Njen brat Muhammed ibn Abdullah Hamšaz, preminuo 388/999 bio je vaiz i alim šafijskog mezheba u Nišaburu; *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 116.

⁴⁰ Ibid, str. 117.

⁴¹ Al-Xatīb al-Bagdādī, *Tārīx-e Baǧdād*, Beirūt, (bī tā), Al-moǧallad al-rābi’a ašar-e, str. 444.

Ime Karšije Nisvije spominje i Hakim Nišaburi (preminuo 405/1016) u *Tārīx-e Nīšābūr* i Abdu al-Gafir Farsi (preminuo 529/1135) u *Siyāq al-Tārīx-e Nīšābūr*.⁴² Karšija je vodila razgovore s Ebul-Kasimom Nasr Abadijem, Ebul-Hasanom Hazrijem i drugim šejhovima svog vremena. Sulemi bilježi Karšijin susret sa Ebul-Hasanom Hazrijem onako kako mu je ona ispričala: „U Bagdadu sam posjetila šejha Ebul-Hasana Hazrija. Pita me je: ‘S kim razgovaraš?’ ‘Sa Nasr Abadijem’, odgovorila sam. ‘Šta si upamtila od njega?’ ‘To da je rekao: čija je veza ispravna njegova je spoznaja potpuna’, odgovorila sam. Na ove riječi Hazri je zašutio. Kada sam se vratila u Nišabur sve sam ispričala Nasr Abadiju. Bio je zadovoljan odgovorom koji sam dala šejhu i rekao je: ‘Vrlina znanja i djela je pri meni’. Rekla sam: ‘Želim nešto reći onome koji priča o svome znanju, a to je da znanje nije nešto o čemu čovjek treba pričati ili čime se treba hvalisati. To su samo prazne riječi. Znanje je sadržano u riječima koje je Bog uputio Poslaniku: Znaj da je samo jedan Bog. Svi ljudi su obavezani da to izgovaraju ali je Poslaniku zbog njegovog uzvišenog stanja i duhovnog stupnja naređeno znanje o ‘La ilahe illallah’“.⁴³

U Karšijinim riječima upućenim Nasr Abadu u svoj svojoj punini je do izražaja došla njena snaga i sposobnost. Nasr Abadi je znameniti nišaburski šejh koji je bio šejh i učitelj Sulemiju a družio se sa Ebu Ali Rudbarijem i Šiblijem. U *Tabaqāt-e sūfiye* Sulemi ga ubraja u velike šejhove ‘znanja i stanja’ koji je poznavao zbilje.⁴⁴

U svojoj Risali Sulemi je zabilježio nekoliko razgovora koji su vodili Nasr Abadi i Karšija. Tako je jednom Karšija ukorila ovog velikog šejha: „Kako lijepo zboriš a kako si ružnog ahlaka.“ U sufijskom kodeksu nije svako mogao kritikovati šejha. Ima li se u vidu činjenica da je Nasr Abadi bio šejh a da sufijski kodeks nalaže vrhunsko poštovanje salika / murida prema šejhu može se zaključiti da Karšija i Nasr Abadi nisu imali relaciju učenik-učitelj, odnosno salik-šejh već da je Karšija sebe smatrala ravnopravnim Nasr Abadijevim sagovornikom. Stoga je sebi i uzela za pravo da ga kritikuje.

⁴² Hākem Nīšābūrī, Ebū Abdullāh, tarğome Mohammad ibn Hosein Xalīf-e Nīšāburī, tashīh-e Mohammadrezā Šafī'īKadkanī, Tehrān, 1997/1375, str. 158; nosxe-ye dastnevīs *Montaxab min ketāb-i Siyāq al-tārīx-e Nīšābūr*.

⁴³ *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt*, str. 119.

⁴⁴ *Tabaqāt-e sūfiye*, str. 482–488.

Sulemi, također, bilježi da je jednom Nasr Abadi rekao Karšiji: „Nemoj mi više dolaziti!“, a ona mu odvrátila: „Nemoj me zvati da ti dođem!“ Ovaj kratki razgovor ukazuje na dvije stvari: prvo da su učene žene-sufije Nišabura pozivane da prisustvuju medžlisima va'za i upute. Drugo, da je Karšija bila izuzetno jaka u kritici i iznošenju vlastitih stavova da ni šejh kakav je Nasr Abadi nije mogao s njom izaći na kraj. Sulemi bilježi i da je jednom Nasr Abadi rekao Karšiji: „Ušuti!“ „Dok ti ne ušutiš neću ni ja!“, odgovorila mu je.

Karšija je, također, kazala: „Ništa me ne uznemirava više od sumnje i nedoumice. Kada spoznam suštinu neke stvari tada se smirim a vatra u meni utihne i spusti mi se blagoslov Božiji.“⁴⁵

Žena-sufija Horasana koja se spominje iz ovog perioda je i Umetullah Džebelije iz Nouk Abad Damgana. Bila je obdarena duhovnom pronicljivošću (*farāsat*) i kerametima. Sulemi prenosi jedan od njenih kerameta kada je svome mužu Abdullahu Džebeliju, koji je drugovao sa Bajezidom Bistamijem, kazala šta Bistami radi iako su njih dvoje bili u svom selu udaljenom od Bistama oko 7 km. Kada je Bajezid ovo čuo odlučio je da odbaci njene riječi kao neistinite kako bi njena sposobnost bila sakrivena drugima. O njoj je kazao: „Ona duhovna snaga koju sam očekivao da ću vidjeti kod Abdullaha jasno se očitovala kod njegove žene.“⁴⁶

Istaknute žene-sufije Damgana bile su i Melika, kćerka Ahmeda ibn Hejvije, Aiša Dinveri, Zijada Tarzija, Fatima bint Imran i Abdusa bint Haris. Melika Hejvija bila je kćerka jednog od damganskih emira, posjednica stanja i kerameta. Tokom putovanja na hadž skupa sa suprugom Hasanom ibn Alijem ibn Hejvijom susrela se sa Šiblijem (preminuo 334/946). Šibli se obratio njenom suprugu: „Ti si muškarac a ona je žena ali je ona na većem duhovnom stupnju od tebe.“

Prenosi se od Melikinog supruga da je kazao: Šiblijeve riječi sam svim svojim bićem osjetio kada je Melika sav novac koji smo imali poklonila grupi crnaca koji su došli da obave hadž a kada sam je dva puta upozorio da jednu svotu ostavi nama odgovorila je. „Koliko si mi to puta do sada ponovio kao da tvoje oči ovdje ne vide ništa drugo do ovih crnaca.“⁴⁷

⁴⁵ *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt*, str. 120–121.

⁴⁶ Ibid, str. 96–97.

⁴⁷ Ibid, str. 110.

Aiša Dinveri je u tarikatu bila učenica Ibrahima Šejbana Karmisija (preminuo 337/950) čije je savjete i oporuke prenosila. Fatima bint Umran i Abdusija bint Haris cijeli su život bile u služanju sufijama. Fatima koju je Sulemi nazvao ‘prvakinjom stanja i zanosa’ družila se sa Ebu Abdullahom Zahidom, a Ebu Muhammed Musali nazvao ju je ‘Rabijom svog vremena’.⁴⁸

Među ženama-sufijama Nišabura neizostavno treba spomenuti Um Muhammed, majku Ebu Abdullaha Muhammeda ibn Hafifa. Otac Um Muhammed bio je sufija koji se vezuje za nišaburske kerametije a koji je u mladosti odselio u Širaz. Um Muhammed je rođena u Širazu a pošto je odgajana u sufijskoj porodici i sama je imala sklonost ka sufizmu. Krasila ju je čednost i skromnost. Bila je obdarena otkrovenjima a poticala je i na postavljanje pitanja na stazi tesavvufskog naučavanja. Ostavila je velikog traga u tesavvufu. Ibn Hafif je jedini sufija u povijesti tesavvufa koji je ‘hrku’ primio od majke.

‘Primanje hrke’ u tesavvufu, u praktičnom i duhovnom značenju, znači dobijanje dozvole za uputu (*iršād*). Stoga onaj ko daje hrku mora dostići stupanj *muršida* – duhovnog učitelja. Ibn Hafif toliko je vjerovao u visoki duhovni stupanj svoje majke da njenu hrku nije htio zamijeniti hrkom koju mu je kasnije dao Ibn Ata, jedan od velikih sufijskih šejhova tog doba. Ibn Hafif je sagradio hanikah u Širazu i posvetio se odgoju i upućivanju sufija. Bio je poznat kao ‘veliki Šejh’. Njegovim vazovima prisustvovalo je na hiljade murida, a njegova majka Um Muhammed predvodila je žensku sufijsku halku njegovih murida.⁴⁹

Premda se iz konteksta predaja o ženama-sufijama može izvući zaključak da su one prisustvovala medžlisima šejhova u Horasanu, napose Nišaburu ali je prvi izvještaj u kojem se spominju žene kao muridi koji prisustvuju vazovima i zikrovima u tekiji vezan za hanikah ‘velikog Šejha’ u Širazu. U tom smislu veliku ulogu je imala Um Muhammed. Da nije bilo nje i ovaj bi hanikah kao i mnogi drugi bio uskraćen za žensku halku. Naravno, sklonost ka sufizmu kod Um Muhammed se razvijala pod utjecajem sufijskoga okruženja Nišabura. Kada se njen otac preselio u Širaz to je bilo vrijeme kada su se Nišaburijke uključivale u sufijske krugove. A u vrijeme kada je Um Muhammed otvorila vrata hanikaha

⁴⁸ Ibid, str. III–II2.

⁴⁹ *Ġosteġu dar tasavvuf-e Īrān*, str. 208–213.

širaskim ženama Vahtije Um Fazl je u Nišaburu imala svoj medžlis.⁵⁰

Iz neslaganja koje su drugi šejhovi izražavali prema Ibn Hafifu zbog prisustva žena na njegovim medžlisima može se zaključiti da je ovo predstavljalo presedan u sufijskim krugovima Širaza IV st. po H.

Na temelju riječi Ibn Hafifovih protivnika zabilježenih u kasnijim *Tezkirama* vidi se da su neki šejhovi ovu praksu uvođenja žena u hanikah smatrali svojevrsnom novotarijom. Ovo je bilo razlogom šejhovog 'izopćenja' od strane sufija kasnijeg perioda. Ibn Džuzi bilježi od Sougovarija, jednog od murida, da kada bi šejh (Ibn Hafif) bio siguran da u njegovom medžlisu nema nikoga drugog osim njegovih murida naložio bi da skupa u halku sjednu žene i muškarci.⁵¹

Ova Ibn Hafifova praksa je naišla na veliko neodobravanje kod nekih sufija koji su odbacivali i negirali ovoga šejha. Tako će dva stoljeća poslije Džuzi ustvrditi da je 'veliki Šejh' bio obuzet 'vesvesama' i oslanjajući se na predaje koje su prisustvo žena u hanikasima smatrale novotarijom – uprkos činjenici da se radi o šejhu koga je Sulemi nazvao 'šejhom nad šejhovima' a Džami hvalio čistotu njegove duše⁵² – optužiti ga da time što je vrata svoga hanikaha otvorio ženama-sufijama krši šerijatske odredbe i etičke vrijednosti.

Uprkos ovakvim stavovima ovaj šejh je bio cijenjen među istaknutim sufijama svog doba i smatra se jednim od tarikatskih kutbova. Vahtije Um Fazl 'velika sufijska dama' iz Nišabura pred kraj života došla je u Širaz kako bi mu iskazala počast. Negativni stavovi Ibn Hafifovih protivnika nimalo nisu umanjili ugled njegove majke, Um Muhammed, koja je bila glavni inicijator prisustva žena u Ibn Hafifovom hanikahu u Širazu. Tome svjedoči priča zabilježena u *Nafahāt al-ons* četiri stotine godina kasnije:

„Pripovijeda se da je šejh u posljednjoj desetini Ramazana bdio po cijele noći kako bi dokučio koja je 'Noć kadra'. Odlazio bi na krov kuće i obavljao namaz dok bi njegova majka Um Muhammed ostajala unutra obuzeta mislima o Allahu uzvišenom. Odjedanput joj se ukazaše svjetla

⁵⁰ S obzirom da je Sulemi posjećivao ovaj hanikah postavlja se pitanje zašto i nju nije spomenuo među ženama sufijama, posebno ako se ima u vidu činjenica da se Sulemi susretao sa Ibn Hafifom i da je imao pismenu dozvolu od njega da može prenositi njegove riječi (*Tabaqāt-e sūfiye*, str. 466).

⁵¹ Al-Ġūzī, Abūl-Faraġ, Talbīs-e eblīs, be tashīh Eiman Sāleh, Dār al-hadīs al-Qāhere, 1415, str. 382; *Ġosteġu dar tasavvuf-e Īrān*, str. 213.

⁵² *Tabaqāt-e sūfiye*, str. 262; *Nafahāt al-ons*, str. 235.

kadra. Povikala je: ‘Muhammede, sine, ono što ti tražiš tamo ovdje je.’ Šejh je sišao s krova i kad je ugledao ona svjetla pao je pred noge majci.“⁵³

Vahtije Um Fazl znamenita je žena-sufija ovog perioda. Po ‘jeziku’, ‘znanju’ i ‘stanju’ slovila je kao jedan od najistaknutijih sufija svog doba. Sulemi ne spominje njen zavičaj niti gdje je živjela prije dolaska u Nišabur. Ali se čini da kada je Um Fazl stigla u Nišabur glas o njenom duhovnom stupnju je već stigao do šejhova ovoga grada. Nakon ulaska u Nišabur susrela se sa Amr ibn Nudžejdom i Ebul-Kasimom Nasr Abadijem. I Sulemi se također susreo sa Um Fazl te je njene riječi izravno prenio. Dok je živjela u Nišaburu njenim medžlisima prisustvovali su istaknuti sufijski prvaci, kao Ebu Sehl Muhammed ibn Sulejman (preminuo 369/980), Ebul-Kasim Razi (preminuo 378/989), Muhammed Fera (preminuo 370/981), Abdullah Muallim i drugi. Vahtije je otputovala u Širaz kako bi se susrela sa šejhom Ibn Hafifom. Tamo je ostala do smrti gdje je i ukopana. Njene riječi u kojima govori o značenju tesavvufa svjedoče o dubokom poznavanju ovog pravca. Tesavvuf je definirala kao ‘okretanje lica’ od ovoga svijeta ali i nevezivanje za onaj. O zbilji ljubavi je rekla: „Zbilja ljubavi je u tome da ašik sustegne svoj jezik pred svakim osim Ma’šukom i da ne sluša ništa osim govora o Njemu.“ Vahtije je, također, kazala: „Čuvajte se da vas ne zavede traganje za ugađanjem nefsu a vi mislite da idete za znanjem. Tragalač za znanjem je onaj ko postupa po svome znanju. Postupanje po znanju ne ogleda se u obavljanju namaza, čestom postu, davanju sadake nego u iskrenosti, čistoti nijjeta i u svjesnosti da nas Bog stalno motri pa čak i onda kada Ga mi ne gledamo.“⁵⁴

Završno slovo

U predajama i izvješćima koje sistematski bilježi nekoliko relevantnih *Tezkira*, te predajama razasutim u gnostičko-povijesnim tekstovima može se pratiti prisustvo žena u povijesti tesavvufa tokom prva četiri desetljeća islama. U tom vremenskom presjeku (tesavvufskom scenom) prošle su mnoge žene – poznate i nepoznate – od Rabije Adevijje do ženā koje su svojim duhovnim stupnjem i riječima zavrijedile da ostanu zabilježene u gnostičkim izvorima.

⁵³ *Nafahāt al-ons*, str. 623.

⁵⁴ *Zekr-e al-nesvet al-mote’abbedāt al-sūfiyāt*, str. 106–107.

Od V st. po H. na ovamo sufijski tekstovi ne poklanjaju pažnju ženama i pitanje prisustva žena u tesavvufu se završava imenom Rabije koja je više predstavljena kao mitski lik negoli stvarna povijesna ličnost. Čak i u prvih IV–V st. po H., sa izuzetkom Sulemija, sufije su spominjali žene samo ako su procijenili da njihove riječi sadržavaju duboka značenja. Primjer toga je Kelabazi koji je bio savremenik ovih žena ali nijednu od njih nije spomenuo po imenu u svom djelu *Al-Ta'arraf li mazhabi al-tasavvof* koje se smatra jednim od najstarijih sufijskih izvora. Kelabazi riječi žena-sufija prenosi posredno posredstvom šejhova koji su im dopuštali prisustvo na svojim medžlisima. Kelabazi prvo poglavlje svoje knjige u kojem daje definiciju tesavvufa pozivajući se na riječi velikih šejhova završava uopćenom definicijom jedne žene što pokazuje da je znao da postoje žene-sufije i da je njihova duhovna iskustva smatrao vjerodostojnim. Prema ovoj predaji Zun-Nun je na sirijskoj obali susreo neku ženu i upitao je: „Odakle dolaziš?“, a ona mu je odgovorila: „Dolazim iz ‘skupine’ koja ustaje noću i spominje Allaha.“ „Kuda si krenula?“, upitao ju je Zun-Nun potom. „Idem ljudima koje trgovina ne odvraća da spominju Allaha“, odvrtila je. A kada Zun-Nun moli ovu ženu da opiše tu ‘skupinu’ ona u šest stihova opisuje osobine sufija te dodaje: „Oni (sufije) su skupina koja traži svoga gospodara a to je Jedini Bog i koja se ne prepire zbog dunjaluka i onoga na njemu.“⁵⁵

I Hudžviri se u *Kašf al-mahğūbu* usteže od spominjanja ženā. I hadže Abdullah Ensari (preminuo 481/) koji je nedugo nakon Sulemijeve smrti preveo na perzijski jezik djelo *Tabaqāt-e sūfiye* ne spominje imena ženā-sufija. U povijesti tesavvufa zanemarljivo je mali broj sufija koji su ubilježili ženska imena ili su priznavali da svoje duhovne promjene duguju njima. Zavirimo li u živote ovih sufija uočiti ćemo da potječu iz porodica u kojima se poštovao autoritet žene te bi se to mogao uzeti kao glavni razlog njihovog pozitivnog stava prema ženi i odgovornosti da njihova imena ostanu zabilježena u povijesti tesavvufa. Pozitivan primjer ovoga je Ebu Abdullah Sulemi u kojeg je još od djetinjstva pa preko mladosti usađen osjećaj poštovanja prema ženi. Spoznavajući ulogu svoje majke spoznao je vrijednost i stupanj žene i u tesavvufu.

⁵⁵ Kalābāzī Abū Bakr, Mohammad, *Al-Ta'arraf li mazhabi al-tasavvof*, Beirūt, 1980, str. 21–26. Cornellova smatra da je ova žena bila Fatima Nišaburijka (*Early Sufi Women*, str. 12–17).

Sulemi je u mladosti ostao bez oca i odgajan je pod paskom djeda s majčine strane i zahvaljujući djedovoj potpori imao je priliku da se obrazuje. Majka mu je bila jedinica iz jedne od najuglednijih nišaburskih porodica te Sulemi uzima majčino prezime.⁵⁶ Poštovanje koje je Sulemijev djed Amr ibn Nudžejd iskazivao svojoj supruzi Fahriji, ali i njezinom duhovnom stupnju pokazuje u kakvom je intelektualnom ozračju odrastao Sulemi. Sulemijeva poslanica *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt* jedino je zasebno djelo koje bilježi duhovne biografije žena i njihove riječi.

Među istaknutim šejhovima u prva IV st., islama izdvaja se Bajezid Bistami u čijem životopisu se spominju i halke ženā-sufija a svaka od njih je na svoj način i u skladu sa duhovnim stupnjem ostavila velikoga traga na tesavvuf.

Svoj suluk Bajezid započinje zahvaljujući jednoj ženi – svojoj majci. Mladost je proveo služeći Bogu i služeći majci da bi na koncu majci kazao: „Ne mogu biti ‘domaćin’ dvije kuće ...Ili zamoli Boga da se sav posvetim tebi ili me pusti da se posvetim Bogu i stalno budem s Njim.“⁵⁷ Majka se odriče svog prava da joj služi i pušta ga da se u potpunosti posveti Bogu. Veliki broj ženā Horasana bile su u halki Bajezidovih sljedbenika, kao Um Ali – supruga Ahmeda Hazrevija, Umetullah Džebeli, Zijada Tarzija i Fatima Nišaburijka. Uz to vazovi ženā su ostavljali traga na Bajezida do te mjere da je uprkos svojoj tituli ‘Sultan arifā’ jednu ženu nazvao svojim muršidom. Ženu koja mu je ukazala na samodopadljivost nefsā i poučila ga da i u ‘preplavljenosti čežnjom i tevhidom’ čovjek nije siguran od pošasti nefsā:

„Pitali su Bajezida: ko ti je bio vodič (*pir*)? ‘Jedna starica’, odvratio je. ‘Jednog dana sam bio preplavljen čežnjom i tevhidom ... Nesvjesno sam otišao u pustinju. Priđe mi starica sa vrećom brašna. Reče uzmi ovu vreću od mene. A ja sam bio u takvom stanju da ni samog sebe nisam mogao nositi. Prstom sam pozvao lava. Došao je. Onu vreću brašna stavio sam na njegova leđa i rekao onoj starici šta će reći kad dođe u grad koga je vidjela jer nisam želio da se sazna da sam bio ja.’ Reče: ‘Koga sam vidjela. Jednog samoljubivog nasilnika... Je li ovaj lav zadužen od Boga ili nije (da ovo radi)?’ ‘Nije’, kazao sam. ‘Ti si obavezao onoga koga Bog nije obavezao. Zar nisi nasilnik?’, upita me. ‘Jesam’, odgovorih. Na

⁵⁶ *Tabaqāt-e sūfiye*, str. 17–18.

⁵⁷ *Tazkerat al-ouliyā*, baxš-e avval, str. 130.

to starica reče: ‘Ovim želiš svojim sugrađanima staviti do znanja da ti je lav pokoran a ti da imaš keramet! Zar to nije nasilje?’ ‘Jeste’, rekoše. Pokajah se... ‘Ove su riječi bile moj vodič.’⁵⁸

Od prvih desetljeća islama do vremena mongolskih osvajanja Horasan je predstavljao jedan od najvažnijih znanstvenih centara islamskog svijeta i bio je ‘mjesto posjednika duhovne potpunosti’.⁵⁹ U trećem i četvrtom desetljeću nišaburski šejhovi su bili otvoreni da svoj nauk prenose ženama prije svega iz svoje porodice, ali je uz njihove supruge i kćeri medžlisima prisustvovao veliki broj drugih žena. Premda su tokom povijesti žene u odnosu na muškarce bile u rijetkoj prilici za sticanjem tesavvufskih saznanja nema sumnje da su žene iz sufijskih porodica prednjačile u tome. Melametijski šejhovi Horasana, kao Ebu Amr ibn Nudžejd, Hamdun Kassar, Ebu Hafs Haddad Nišaburi, Ebu Osman Hajri, Ebul-Kasim Nasr Abadi vodili su razgovore sa ženama i prenosili su njihove riječi.

Kada bismo klasificirali žene-sufije Horasana u pogledu društvene pozicije moglo bi se kazati da je više od polovice njih potjecalo iz velikih sufijskih porodica Nišabura i da su uz njihova imena stajala imena očeva, muževa ili sinova. Sulemi u svojoj *Tezkiri* bilježi imena Fahrije, supruge Ebu Amra ibn Nudžejda, Fatime, supruge Hamduna Kassara, Um Abdullah, supruge Abdullaha Sadžzija, Aiše Mervezi, supruge Abdul-Vahida Sejjarija, Um Husejn, kćerke Ahmed ibn Handana, Aiše, kćerke Ebu Osmana Hajrija i Um Ahmed, njene unuke, Aiše, supruge Ebu Hafsa Nišaburija, Um Ali, supruge Ahmeda ibn Hazrevija. Neke od njih, kao Um Ali, Karšija Nisvija, Fatima, kćerka Ahmed ibn Hanija i Melika Hejvija su potjecale iz vladarskih porodica a približno polovica ostalih ženā-sufija kao, Serira Šarkija, Aziza Harevi, Umetul-Aziz, Amra Farganija, Fatima Hadžafija, Fatima Bardija i Bahrija bile su povezane sa sufijskim porodicama i znamenite po svom porijeklu. Među ženama-sufijama neke su svoj život posvetile služenju sufijama i hanikasima, kao Fatima bint Imran, Abdusa Damgani, Amina Merdžija i Fatima iz hanikaha. Napomenut ćemo da su se među ovim ženama posebno isticale Fatima Nišaburijka i Vahtija Um Fazl.

Neke predaje govore o tome kako su neke čelnice ženske silsile, kao Ša’vana i Rabija bile plesačice te da su nakon nekog dešavanja u životu

⁵⁸ Ibid, str. 144.

⁵⁹ Hākem-e Nišābūrī, str. 213.

doživjele duhovni preokret i krenule stazom sejri suluka i čednosti. Čini se da je iskustvo prekomjernog uživanja u ovosvjetovnim stvarima za neke sufije predstavljalo 'uvertiru' za kasnija gnostička iskustva kakav primjer predstavlja Ibrahim Edhem koji je poticao iz vladarske porodice. Mogućnost putovanja u sejri suluku od 'zemlje do neba' pokazuje da je taj put otvoren za svakoga ko želi spoznavati i da put počinje upravo od te svjesnosti spoznavanja.

Na temelju izvora koji govore o ženama-sufijama mogu se iscrtati konture društvenih uvjeta u kojima su živjele. Žene-sufije su odabirom staze sejri suluka iskoračile iz okvira nametnutih im društvenih ograničenja i klišea ostvarujući slobodu do koje žene uglavnom nisu mogle doći. Iz duhovnog životopisa Karšije Nisvije, Um Kulsum, Azize Herevi, Um Ali Hemšaz, Serire Šarkije i Fatime bint Imran uočava se da su u Nišaburu žene imale pravo da prisustvuju sufijskim medžlisima, a neke su kao Vahtija Um Fazl držale dersove muškarcima. Fatima, kćerka Ahmed ibn Hanija Nišaburija, Fatima Hadžafija i Aiša Mervezi družile su se sa Ebu Osmanom ibn Hajrijem; Umetullah Džebeli, Um Ali i Fatima Nišaburijka bile su sagovornice Bajezidu Bistamiju, a Karšija Nisvija, Um Ali Hemšaz, Um Kulsum, Vahtije Um Fazl prisustvovala su medžlisima Ebul-Kasima Nasr Abadija.

Duhovni stupanj ovih ženā daruje im vrijednost neovisnu o njihovom spolu. Taj duhovni stupanj im omogućava da mogu kročiti stazom sejri suluka, prisustvovati sufijskim medžlisima ravnopravno s muškarcima i voditi rasprave s njima; da mogu držati dersove i govoriti o svojim duhovnim iskustvima. Aziza Herevija se iz Herata preselila u Nišabur kako bi se uključila u halku ženā-sufija. Vahtija ibn Fazl iz Nišabura odlazi u Širaz kako bi se susrela sa Ibn Hafifom i tamo je i preminula. Fatima Nišaburijka putuje na hadždž i u Mekki se susreće sa velikim sufijom Zun-Nun Misrijem i odgovara na njegova pitanja. Karšija odlazi u Bagdad i – kako je zabilježeno u *Tārīx-e Bağdād* – posvećuje se slušanju i prenošenju hadisa. Bila je veoma poštovana među bagdadskim učenjacima a naročito je cijenio Ebu Hamid Esferajeni.

Fatima iz hanikaha i Umetul-Aziz su žene melametijske orijentacije. Sulemi Umetul-Aziz naziva 'sufijom', 'gnostikom', 'posjednicom stanja' i 'vitezicom vremena'. Fatima iz hanikaha je također bila 'vitezica' i podučavala je značenju 'duhovnog viteštva' (*fotovvat*). O 'futuvvetu' je kazala: „Futuvvet je dići se u služenje drugome bez ikakvog odvajanja i favoriziranja.“ Vjerovala je da je radost gnostikovog srca u susretu

sa fitjanima a tuga u odvojenosti od njih.⁶⁰ U tezkiri *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt* zabilježena su i imena žena posjednica *šatha*.⁶¹ U sažetom opisu duhovnog stanja jedne žene-sufije iz Erdebila po imenu Fatima Bardija Sulemi je naziva 'gnostikom' i 'ženom koja govori šathom'. Čak je i oblačenje vunene odjeće bilo rašireno među ženama-sufijama. Sulemi kada spominje Umetul-Aziz pripovijeda kako joj je u posjetu došla žena odjevena u vunenu odjeću a Umetul-Aziz je upozorila da vunena odjeća ne dolikuje svakome osim ako se radi o najpročišćenijoj osobi u jednom vremenu i osobi najljepše čudi; osobi najplemenitijeg djelovanja; najumilnijoj i najdarežljivijoj osobi. I kao što se ta osoba svojom vunenom odjećom razlikuje od drugih tako se od drugih treba razlikovati i po svojim osobinama.⁶²

Iz Sulemijevih predaja vidljivo je da su ove žene međusobno kontaktirale, ili su vodile razgovore ili je to bila relacija učenik-učitelj. Tako je, primjera radi, Aiša Mervezija prenijela riječi Amre Farganije.

Predaje Karšije Nisvije o ženama-sufijama njenim savremenicama kao što su Um Kulsum, Serira Šarkija i Aziza Herevi govore o tome da je u Nišaburu djelovala halka ženā-sufija i da su se ove žene međusobno družile, razgovarale i podučavale jedna drugu. Vrijednost Sulemijevog djela *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt* je u tome da nijednu ženu-sufiju ne motri kao nekoga ko je 'pod muškim nogama' i koristeći izraze kao 'žene mudžtehidi', 'velike sufijke', 'velike žene', 'vitezice svog doba' pokazuje da prisustvo žena u tesavvufu smatra sasvim prirodnom pojavom a ne nekom 'metamorfozom'. Žene-sufije bile su učenice muškaraca-sufija, ili njihove 'učiteljice' ili sagovornice. Kako god, znale su svoje mjesto i nikada svojim prisustvom nisu ni u čemu narušile prirodno pravo muškarca.

Kratko ćemo napomenuti da su povjesničari Abdul-Gafir Farsi i Hamza Sahmi (preminuo 472/1080) i Hakim Nišaburi u svojim djelima spomenuli žene-učenjake Nišabura i Gorgana iz IV i V st. po H. što može rasvijetliti prisustvo učenih žena u islamskoj povijesti. Hamza Sahmi u djelu *Tārīx-e Ğorġān* bilježi imena 12 ženā prenosilaca hadisa iz Gorgana. Među njima je spomenuo dvije, Um Kulsum, kćer Ibrahima

⁶⁰ *Zekr-e al-nesvet al-mote'abbedāt al-sūfiyāt*, str. 104, 123.

⁶¹ Sufijski govor u stanju teopatičkog uznesenja (op. prev.).

⁶² *Ibid*, str. 104.

Hezara – vaizkinju i Fatimu Tabriziju – sufiju.⁶³

Hakim Nišaburi je također zabilježio imena ženā kao, Fatima, kćerka Bekr ibn Hazime, Fatima Um Ali, kćerka Ebi Džafera Nišaburija, Rita bint Abdullah, Džem'a Karšija i Hatidža, kćer Ahmed Ebu Redža'a, nišaburskog kadije. Među njima se kao kaligraf i izvanredan poznavalac arapskog jezika proslavila Hatidža bin Hasan.⁶⁴

Abdul-Gafir Farsi u djelu *Siyāq-e tārīx* bilježi imena 22 žene koje su bile učenjaci i prenositeljice hadisa, a živjele su u V st. po H. u Nišaburu od kojih je više od polovice potjecalo od loze Abdul-Gafira Farsija – autorovog djeda po kojem je dobio ime – i Ebul-Qasima Kušejrija. Među njima se ističe Kerima Mervezija, znamenita žena-sufija, koja je držala predavanja iz *Buharijevog Sahiha*. Fatima (preminula 480/1088), supruga Ebul-Qasima Kušejrija i njena kćerka Um Rahim Kerima istaknute su žene-sufije ovog perioda. Fatima je bila kćer Ebu Ali Dekaka koja je sufijском kodeksu i hadisu podučavana od svoga oca i sedam drugih šejhova. Udala se za Ebul-Qasima Kušejrija, jednog od najvećih šejhova u povijesti tesavvufa a njena kćerka Um Rahim Kerima – majka Abdul-Gafira Farsija – je i sama odgajana u sufijском okruženju. Fatima je bila hafiza Kur'ana, držala je predavanja kojima su prisustvovalе mnoge žene spomenute u *Siyāq-e tārīx*.⁶⁵

U srednjem islamskom periodu također je znatan broj žena-mudžtehida i prenositeljica hadisa u Isfahanu, Horasanu, Hamadanu, Tabarestanu, Sistanu. Sam'ani (preminuo 562/1167) jedno poglavlje svoje knjige *Al-Tahbīr* posvetio je ženama. U ovom djelu zabilježio je imena više od 60 ženā uz kratku biografiju koje su slušale hadis i imale dozvolu da ga prenose.⁶⁶

Imajući u vidu poziciju ženā-sufija Horasana u III i IV st. po H. može se kazati da je škola iransko-islamskog tesavvufa u Horasanu čiji je specifikum bio melametijsko-futuvetsko učenje, u početku bila otvorena za prihvatanje žena u sufijske krugove. Međutim, kao što su ženama s

⁶³ Al-Sahmī, Abul-Qāsem Hamze ibn Yūsuf, *Tārīx-e Ğorġān*, Heidar Ābād Dakan, 1967, str. 586–590.

⁶⁴ Hākem-e Nišābūrī, str. 158, 162, 193, 196.

⁶⁵ Frye, Richard N., *The Histories of Nishapur*, London, 1965, First manuscript, str. 122, 125. Bulliet, Richard, *Women and the Urban Religious Elite in the Pre-Mongol Period, Women in Iran*, ibid, str. 68–79.

⁶⁶ Al-Sam'āni, Abu Sa'd Abd al-Karīm ibn Mohammad, *Al-Tahbīr fī al-mo' ġam al-kabīr*, Beirut, 1418/1997, str. 227–257.

početka islamskog perioda bili zagaranтовани prava i slobode – o čemu svjedoče brojni hadisi – a koja su u kasnijem periodu ograničena, tako su isto ženama u kasnijim periodima povijesti tesavvufa nametnuta ograničenja u sejri suluku što je dovelo do toga da su žene postupno iščezle sa tesavvufske scene. Prisustvo ženā-sufija u III i IV st. po H. u Horasanu veoma je diskutabilno. To je period koji se više nikada neće ponoviti u povijesti iranskog tesavvufa. Žene čija su imena zabilježena u djelima V i VI st. po H., *Siyāq-e tārīx-e Nišābūr*, *Tārīx-e Nišābūr*, *Tārīx-e Ğorġān*, *Al-Tahbīr* nedvojbeno su bile prenositeljice hadisa što je bila najvažnija i najraširenija znanost u tom povijesnom periodu. A među tim ženama na prste se mogu prebrojati one sufijskog opredjeljenja, kakve su bile Fatima Nišaburijka, Fahrija i Aiša iz Nišabura, Um Husejn iz Hamadana, Fatima Hadžafija, Vahtija Um Fazl i Amra Farganija iza kojih su ostale zabilježene predaje o pripadnosti tarikatu i koje su zauzimale istaknutu poziciju u sufijskim krugovima svog doba.

From Ascete - Sufis of Mesopotamia to Sufis of Khorasan

Summary

In my life I have seen only one woman and one man. This woman was Fatima of Nishapur (Fatima al-Nisaburiya). There was no (Sufi) order that I talked to her about, that she did not clearly look at it.

(Bayazid Bistami)

Rabi‘a al-‘Adawiyya established a boundary line between two periods of Tesawwuf, and replaced asceticism with love. Belief in a direct connection between the Creator and man made her a “champion” of the seemingly heretic speech of the later periods of Tesawwuf. In the aftermath of Rabbi‘a, Khorasan became the cradle of the Iranian-Islamic Tasawwuf and Gnosis, and the Horasan women, before all ‘Nishaburia’, found themselves on that spot. Sulemi records the names of over thirty Khorasan women who belonged to the group ‘Fitjan’ and were distinguished by keramats. Among the prominent Sufi women of this era in Nishapur are Fatima al Nisaburiya (Fatima of Nishapur), Um Ali, Um

Abdullah, wife of Abdullah Sadzzi, one of the Khorasan Sheikhs; Aisha, Abu's wife Hafsa Nisaburiya; Aisha Nisaburiya, daughter of Abu Osman Hayriya and Um Ahmed - her granddaughter; Um Hussein, the daughter of Ahmad ibn Hamdan; Um Kulsum, Aziza Herevi, Um Ali, daughter of Abdullah Hamshaz; Avne Nishaburi, Umet al-Aziz, Sarira Sharki.